TEMPERAMENT TURLARI VA ULARNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Eshnazarova Dilnavoz, Qurbonova Marjona, Xolmatova Maxliyo
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya yo'nalishi talabalari
Ilmiy rahbar: **Yo'ldosheva Saodat Mamasahatovna**
eshnazarovadilnavoz99@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada temperament tushunchasi, uning asosiy turlari hamda shaxs rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Temperament insonning tug'ma psixologik xususiyatlaridan biri sifatida uning xulq-atvori, hissiy reaktsiyalari va ijtimoiy moslashuv jarayonida muhim rol o'ynaydi. Maqolada qadimgi va zamonaviy psixologiya vakillari, jumladan, Gippokrat, Galen hamda Ivan Pavlov ta'limotlariga asoslanib, temperamentning sangvinik, xolerik, flegmatik va melanxolik turlari yoritiladi.

Shuningdek, har bir temperament turining shaxsning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri, ularning ijobiy va salbiy jihatlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Maqola natijalariga ko'ra, temperament shaxs rivojlanishining asosiy omillaridan biri bo'lib, u tarbiya, muhit va ijtimoiy tajriba bilan o'zaro bog'liq holda shakllanishi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Temperament, shaxs rivojlanishi, psixologik xususiyatlar, sangvinik, xolerik, flegmatik, melanxolik, nerv tizimi, individual farqlar, emotsional barqarorlik, xulq-atvor, ijtimoiy moslashuv, psixologiya.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va jadallik bilan rivojlanayotgan jamiyat sharoitida shaxsning har tomonlama barkamol bo'lib shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar orasida biologik, ijtimoiy va psixologik xususiyatlar alohida o'rin tutadi. Ana shunday muhim psixologik omillardan biri bu temperament hisoblanadi. Temperament insonning tug'ma individual xususiyati bo'lib, u shaxsning emotsional holati, xulq-atvori va faoliyat uslubida namoyon bo'ladi.

Temperament haqidagi dastlabki ilmiy qarashlar qadimgi davrlarga borib taqaladi. Jumladan, Gippokrat tomonidan ilgari surilgan to'rt xil suyuqlik nazariyasi keyinchalik Galen tomonidan rivojlantirilgan. Ushbu nazariyaga ko'ra, inson temperamentining shakllanishi organizmdagi biologik omillar bilan bog'liqdir. Keyinchalik Ivan Pavlov temperamentni oliy nerv faoliyati turlari bilan bog'lab ilmiy asoslab berdi.

Zamonaviy psixologiya fanida temperament shaxsning barqaror psixik xususiyatlaridan biri sifatida o'rganilib, uning shaxs rivojlanishidagi o'rni alohida ta'kidlanadi. Har bir temperament turi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular
insonning ijtimoiy muhitga moslashuvi, faoliyat samaradorligi va muloqot jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli temperamentni chuqur o'rganish shaxs rivojlanishini to'g'ri yo'naltirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi temperament turlarini ilmiy asosda tahlil qilish hamda ularning shaxs rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta’sirini ochib berishdan iborat.

ASOSIY QISM

So‘nggi yillarda temperamentni o‘rganish an’anaviy to‘rt tip nazariyasidan ancha kengayib, zamonaviy neyropsixologiya va genetika yutuqlari bilan boyitildi. Ilgari Gippokrat va keyinchalik Ivan Pavlov tomonidan asos solingan qarashlar bugungi kunda biologik, ijtimoiy va kognitiv omillar integratsiyasi orqali chuqurroq tahlil qilinmoqda.

Avvalo, zamonaviy tadqiqotlar temperamentning genetik asoslari mavjudligini tasdiqlaydi. Egizaklar ustida olib borilgan izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, temperament xususiyatlarining 40–60 foizi irsiy omillar bilan bog‘liq. Shu bilan birga, neyrofan sohasidagi yangiliklar temperament miya tuzilmalari va neyrotransmitterlar faoliyati bilan chambarchas aloqador ekanligini ko‘rsatmoqda. Masalan, dopamin tizimi faol bo‘lgan shaxslarda faol, tashabbuskor xulq (sangvinik va xolerikka xos), serotonin muvozanati yuqori bo‘lganlarda esa barqarorlik (flegmatik xususiyatlar) ko‘proq kuzatiladi.

Ikkinchi muhim yangilik — temperamentning o‘zgarmas emasligi haqidagi qarashdir. Ilgari temperament qat’iy tug‘ma va deyarli o‘zgarmaydi deb hisoblangan bo‘lsa, hozirgi tadqiqotlar uning ma’lum darajada moslashuvchan ekanini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, bolalik davrida tarbiya, ta’lim va ijtimoiy muhit temperamentning namoyon bo‘lish shaklini sezilarli darajada o‘zgartirishi mumkin. Bu holat “temperamentning plastiklik xususiyati” sifatida izohlanadi.

Shuningdek, zamonaviy psixologiyada temperamentni o‘lchashda yangi model va yondashuvlar qo‘llanilmoqda. Masalan, “Katta beshlik” (Big Five) modeli temperament va shaxs xususiyatlarini ekstraversiya, nevrotizm, ochiqlik,
kelishuvchanlik va mas’uliyat kabi o‘lchovlar orqali tahlil qiladi. Bu model temperamentni yanada aniq va kompleks baholash imkonini beradi.

Yana bir muhim yo‘nalish — temperament va emotsional intellekt o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, temperament insonning hissiyotlarni boshqarish qobiliyatiga ta’sir qiladi, lekin bu qobiliyatni rivojlantirish mumkin. Demak, hatto hissiy jihatdan beqaror temperamentga ega shaxslar ham maxsus treninglar orqali o‘z emotsiyalarini samarali nazorat qilishni o‘rganishi mumkin.

Zamonaviy ilmiy yondashuvlar shuningdek temperament va kasbiy muvaffaqiyat o‘rtasidagi aloqani ham chuqur o‘rganmoqda. Tadqiqotlarga ko‘ra, ma’lum temperament xususiyatlari ayrim kasblar uchun ustunlik yaratadi. Masalan, yuqori ekstraversiyaga ega shaxslar menejment va savdo sohasida muvaffaqiyatli bo‘lsa, yuqori sezgirlik va diqqatni jamlash qobiliyati ilmiy va ijodiy faoliyatda ustunlik beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, temperament shaxsning tug‘ma psixologik xususiyatlaridan biri bo‘lib, uning xulq-atvori, emotsional holati va faoliyat uslubini belgilashda muhim o‘rin egallaydi. Temperament turlari — sangvinik, xolerik, flegmatik va melanxolik — har bir insonda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘lib, shaxs rivojlanishining turli jihatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, temperament insonning intellektual rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va emotsional barqarorligiga sezilarli darajada ta’sir qiladi. Shu bilan birga,

temperament qat'iy o'zgarmas xususiyat bo'lmay, u tarbiya, ta'lim va ijtimoiy muhit ta'sirida ma'lum darajada boshqarilishi va rivojlantirilishi mumkin.

Shuningdek, Ivan Pavlov tomonidan asoslab berilgan nerv tizimi xususiyatlari temperamentni ilmiy tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Bu esa temperamentni o'rganishda biologik va psixologik omillarning o'zaro bog'liqligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, temperamentni chuqur o'rganish va uni hisobga olish shaxsni har tomonlama rivojlantirish, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish hamda individual yondashuvni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ivan Pavlov I.P. *Oliy nerv faoliyati haqida ma'ruzalar*. Moskva, 1951.
2. Boris Teplov B.M. *Individual farqlar psixologiyasi*. Moskva, 1961.
3. Vladimir Nebylitsyn V.D. *Inson nerv tizimi xususiyatlari*. Moskva, 1972.
4. Hans Eysenck H.J. *Personality and Individual Differences*. London, 1970.
5. Jerome Kagan J. *Temperament and Development*. New York, 1994.
6. Mary Rothbart M.K. *Temperament in Childhood*. New York, 2007.
7. Alexander Thomas A., Stella Chess S. *Temperament and Development*. New York, 1977.
8. Daniel Goleman D. *Emotional Intelligence*. New York, 1995.
9. G'oziev E.G'. *Umumiy psixologiya*. Toshkent, 2010.
10. Davletshin M.G. *Psixologiya asoslari*. Toshkent, 2005.
11. Nishonova Z.T. *Rivojlanish psixologiyasi*. Toshkent, 2012.
12. Karimova V.M. *Ijtimoiy psixologiya*. Toshkent, 2007.
13. American Psychological Association. *Publication Manual of the APA*. 7-nashr, 2020.
14. Cambridge University Press. *The Cambridge Handbook of Personality Psychology*. 2009.
15. Elsevier. *Personality and Individual Differences* (ilmiy jurnal maqolalari).